

דף שבועי

בס"ד

פרשת שמות, תשפ"א, מספר 1401

"מי שִׁמְךָ" (שמ' ב:יד) – סמכות וחוקיות של פעולה ציבורית אלישי בן יצחק

של שני אנשים עברים ניצים אינו מאפשר למשה להמשיך בדרכו, והוא פונה למכה ושואל: "רָשַׁע לָמָּה תִּכֶּה רֵעֶךָ? מִשֶּׁה פּוֹנֵה ל"רשע" המכה את חברו, ויכול להיות שלא היה מדובר בריב סתמי, אלא במכות אכזריות. כך כותב על אתר בעל פירוש "בכור שור": "לאותו שמתאכזר להכות את חבירו". תשובת ה"רשע" לשאלת משה בלתי צפויה; במקום להפסיק ולחדול מהפגנת האלימות הפסולה, הוא מטיח בפני משה: "מִי שִׁמְךָ לְאִישׁ שֶׁר וְשֹׁפֵט עֲלֵינוּ? הֲלֹהֲרַגְנִי אֲתָה אִמֵּר כְּאִשֶּׁר הֲרַגְתָּ אֶת־הַמִּצְרִי?" (שמ' ב:יד).

המלבי"ם מסביר בפירושו את אחד העקרונות במשפט הציבורי. לפיו, הפעלת סמכות שלטונית מתקיימת מכוח הסמכה חוקית שמורה ומאפשרת לעשות כן. וכך הוא כותב (שם):

מי שיתייצב להוכיח ולשפוט בדברי ריבות יהיה באחד משלושה פנים: או שהוא איש, רוצה לומר גדול ונכבד בעיני העם שישמעו אליו מצד מעלתו, או שהוא שר, הממונה להשתרר בחזקה, או שהוא שופט, שקיבלוהו עליהם לשפוט בדברי ריבותם.

עיקרון נוסף הנלמד מפנייתו של אותו מכה מגולם באמירה שהוא מטיח כנגד משה: "הֲלֹהֲרַגְנִי אֲתָה אִמֵּר"? ספורנו מסביר: "אתה מעורר מדנים להרגני". המשמעות היא: גם אם אכן ניתן להצביע על מקור הסמכות, הרי שפעולתה צריכה להיעשות מתוך ניקיון כפיים, ללא אינטרסים זרים, ועל בסיס העיקרון 'קשוט עצמך לפני שאתה מבקש לקשוט אחרים'.⁷ כלומר, בעל הסמכות אינו יכול להפעילה אם הוא עצמו אינו מקפיד על קיום אותה הנורמה.

בדרך דומה המדרש מסביר את כפילות הלשון "שפוט השופטים" בפתיחת מגילת רות: "וַיְהִי בַיָּמֵי שֹׁפֵט הַשֹּׁפְטִים" (א:א). המדרש דורש פסוק זה ומשמיענו:⁸

דור שהיה שופט את שופטיו. היה הדיין אומר לאדם טול קיסם מבין שיניך, והוא אומר לו טול קורה מבין עיניך. יותר תועבות עשה השופט משאר העם.

מדינה מודרנית פועלת ומופעלת באמצעות רשויות ציבוריות, והרשות צריכה להניח לנגד עיניה את טובת הציבור.¹ כדי לצמצם את האפשרות שהרשות תנצל את כוחה לרעה, נקבע שפעולת הרשות צריכה להיות מושתתת על שני נדבכים מרכזיים. הראשון נקרא "עקרון החוקיות", עיקרון המצמצם את פעולת הרשות לפעולות שהחוק הסמיכה במפורש.² הנדבך השני מושתתת על שאלת הסמכות המינהלית. למעשה, מקור הסמכות הוא שמעניק גושפנקה חוקית לפעילות הרשות. לשון אחר, החוק מקנה את סמכותו של הגוף המינהלי, וכל פעולה שחורגת מגבולות החוק מעקרת את תוקף פעולתה של הרשות.³ מושכל יסוד זה, המשמש כמסד למדינה דמוקרטית מתוקנת, מקורו במקורות המשפט העברי, וניצניו מופיעים בפרשנותו.

בפרשה אנו נחשפים לדמותו של משה, גדול הנביאים,⁴ ממנהיגיה הגדולים של האומה הישראלית⁵ ושכמותו לא קם בעם ישראל.⁶ הכתוב מתאר את אחד האירועים שאליו נחשף משה כאשר יצא לראות בסבלו של עם ישראל. באותה תקרית היכה איש עברי אחד איש עברי אחר: "וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי וְהָיָה שְׁנֵי אַנְשִׁים עִבְרִים נֹצִים" (שמ' ב:יג). תקרית זו התרחשה יום אחד לאחר שמשה נתקל בסיטואציה דומה, אלא שביום הראשון הוא ראה "אִישׁ מִצְרִי מִכֶּה אִישׁ עִבְרִי" (שם:יא). המחזה

* אלישי בן יצחק, עורך דין ומגשר, מרצה במרכז האקדמי "שערי מדע ומשפט".

1 ראו למשל: בג"צ 89/595 שמעון נ' דנינו, פד"י מד (1) 409, עמ' 414: "מינהל תקין מחייב, מחד גיסא, שממלא התפקיד יעמיד לנגד עיניו את טובת התפקיד ולא טובה אחרת כלשהי".

2 על עקרון החוקיות ראו: יצחק זמיר, **הסמכות המינהלית**, כרך א, (2010) (להלן: זמיר, סמכות) עמ' 73-82; דפנה ברק-ארז, **משפט מינהלי**, כרך א (2010), עמ' 97-159.

3 על הסמכות המינהלית ראו: זמיר, שם, עמ' 203-236; ברק-ארז, שם, עמ' 83-96.

4 ראו: בבלי יבמות מט ע"ב: כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה, משה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה".

5 ראו בבלי תענית ט ע"ב: "ג' פרנסים טובים עמדו לישראל אלו הן, משה אהרן ומרים".

6 דב' לד: "וְלֹא קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פְּנִים אֶל פְּנִים".

7 "קשוט לעצמך ואחר כך קשוט לאחרים", בבא מציעא קז ע"ב.
8 **מדרש זוטא-רות** (בובר) פרשה א.

שאינן ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו".

לפי פסיקתו של הרמב"ם, פעולות המלך קונות לו סמכות בהתאם לתכליתן הסופית, וככל שתכלית פעולותיו מתיישבת עם אופי תפקידו ועיקר מגמתו, הרי שיש לפעולתו סמכות חוקית.

עוד מצינו בתלמוד את דרשתו המפורסמת של האמורא שמואל, המובאת בתלמוד מספר פעמים:¹⁵ "אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא".¹⁶ הרשב"ם בפירושו למסכת בבא בתרא (נד ע"ב) מבאר את העיקרון הזה באופן הבא:

והאמר שמואל דינא דמלכותא דינא – כל מסים וארנוניות ומנהגות של משפטי מלכים שרגילים להנהיג במלכותם – דינא הוא. שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו, והלכך דין גמור הוא, ואין למחזיק בממון חבירו ע"פ חוק המלך הנהוג בעיר משום גזל.

לפי חלק מהפוסקים האחרונים, תחולתו של העיקרון הזה מוסבת גם על מלכות ישראלית.¹⁷ כך, למשל, מובא בשו"ת ציץ אליעזר:¹⁸ "אין הבדל בו בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם, ואף במלכי ישראל נאמר הדין הזה דינא דמלכותא דינא". וכך קובע גם הרב עובדיה יוסף:¹⁹

ונראה שגם במדינה שאין השלטון על פי מלך, אלא על פי ממשלה הנבחרת על ידי תושבי המדינה, שייך בהם הכלל "דינא דמלכותא דינא", בכל מה שנוגע לתשלומי מסים וארנוניות ומכס וכדומה.

צא ולמד, כי רשות ציבורית אינה יכולה לפעול אלא במסגרת הסמכות המעניקה לה כוח ואפשרות פעולה. סמכות זו מוגבלת ואינה מוחלטת, וחז"ל והפוסקים עסוקים רבות בשאלת גבולות הסמכות השלטונית.

15 נדרים כח ע"א; גיטין י ע"ב; בבא קמא קיג ע"א-ע"ב; בבא בתרא נד ע"ב; בבא בתרא נה ע"א.

16 הביטוי הזה, ללא הייחוס לשמואל, נמצא גם בספר הזוהר. ראו למשל: זוהר בראשית, פרשת ויחי, דף רכו, ע"ב; שמות, פרשת משפטים, דף קיז, ע"א; ויקרא, פרשת ויקרא, דף יא, ע"ב.

17 אכמ"ל, וראו בהקשר זה את הערתו של בעל שו"ת ציץ אליעזר (חלק טז סימן מט): "נרחבת היא ההלכה של דינא דמלכותא דינא, והרבו לדבר בה ובגדריה רבותינו הפוסקים הראשונים והאחרונים. ואם לבאר ולמצות כל הפרטים צריכים לבוא על כך בחיבור מיוחד, ונבוא בזה איפוא לבארה ולהגדירה רק בקוים כלליים ובציוני דברי כמה וכמה מגדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים אשר נטו עליה קו וסימנו את תחומיה". למחקר מקיף בסוגיה זו ראו: שמואל שילה, דינא דמלכותא דינא, (ירושלים תשל"א).

18 שו"ת ציץ אליעזר חלק טז סימן מט.

19 שו"ת יחיה דעת חלק ה סימן סד.

המדרש מתאר מציאות שלפיה אנשי החוק, השופטים, פעלו באופן שהעם התקשה לקבל את סמכותם. היעדר הסמכות נבע מהמוסר הכפול שמערכת אכיפת החוק ניהלה; מצד אחד היא ביקשה לכפות את הסדר החברתי בחברה ואף להיפרע ממפירי חוק, אך מצד שני כל משפט נפתח בטענה לאכיפה בדרנית: "קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים".

שלמה המלך מסכם את מלכות הא-ל, וזוהי המציאות בצורת שלטון שאינה דמוקרטית: "בְּאֶשֶׁר דָּבַר מֶלֶךְ שְׁלֹטוֹן וְיָמִי יֹאמֵר לוֹ מִה תַּעֲשֶׂה" (קה' ח:ד). למרות זאת קיים הבדל מהותי בין הנהגת הא-ל לשלטון עריץ, והוא מובא בתלמוד הירושלמי. ממנו עולה שלמרות האפשרות שהא-ל יכול לפעול ללא כל מגבלה, גם הוא כפוף לחוק ולמסגרותיו הפורמאליות. וכך לשון התלמוד בירושלמי:⁹

אמר רבי לעזר פרא בסיליוס או נומוס או גריפיס (=בשביל המלך החוק אינו כתוב). בנוהג שבעולם מלך בשר ודם גוזר גזירה, רצה מקיימה, רצו אחרים מקיימים אותה. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא גוזר גזירה ומקיימה תחילה. מה טעמא "ושמרו את משמרת"? אני ה', אני הוא ששימרתו מצותיה של תורה תחילה.

יתר על כן, כאשר הזוהר מבקש לתאר את תהליך בריאת העולם, הוא קובע שהבסיס לעולם הוא התורה, שלשית הרמב"ם נועדה להביא לתיקון הגוף ותיקון הנפש. והזוהר אומר שכדי לברוא את העולם, אלוקים "איסתכל באורייתא וברא עלמא".¹⁰

סמכויות השלטון

במקרא, סמכויות השלטון מכוונות למודל שלטוני מלוכני,¹¹ והן מופיעות בשני מקומות: בספר דברים (יז:טו-כ) ובספר שמואל (א' ח:יא-יח). בתלמוד מובאת עמדה הדוגלת בתפיסה שלפיה "כל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו".¹² גם הרמב"ם מאמץ תפיסה זו, ובהלכות מלכים הוא קובע:¹³ "כל האמור בפרשת המלך, מלך זוכה בו". בסיכום הדברים הוא קובע לנו גם את העיקרון הבא:¹⁴

ובכל אלו הדברים דינו דין, ובכול יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהילחם מלחמות ה',

9 תלמוד ירושלמי (ונציה), ראש השנה פ"א דף נז, טור ב/ה"ג.

10 זוהר תרומה דף קסא, ע"ב.

11 נניח עתה את הדיון בשאלה האם סמכויות המלך מוקנות רק למלך או לכל צורת שלטון מדיני יהודי. נאמר רק כי היהדות אינה מקדשת צורת הנהגה מסויימת, אך היא כן מעלה על נס את חשיבות "מוראה של מלכות" - הנהגה המבקשת להסדיר את חיי החברה.

12 סנהדרין כ ע"ב. לצד תפיסה זו מובאת גם עמדה חולקת: "לא נאמרה הפרשה אלא לאיים עליהם".

13 משנה תורה, הלכות מלכים, פרק ד, הלכה א.

14 שם, הלכה י.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף